

FERENCZI ÉS ORTVAY – „KÉT MISKOLCI FIÚ”*

Tom Keve

A miskolci konferencia jó alkalom arra, hogy felelevenítsük Ferenczinek a város egy másik híres fiával, Ortvay Rudolfval való barátságát.

Ki volt Ortvay Rudolf?

Ortvay Rudolf Miskolcon született, 1885-ben, a tizenkét Ferenczi után. Ortvay kiváló tudós volt, a fizika professzora először Szegeden, majd Budapesten. A Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, és még ma is megemlékeznek róla: rendszeresen működik az *Ortvay Kollokvium* Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, és létezik egy *Ortvay Rudolf nemzetközi fizikai feladatmegoldó verseny* is a felsőoktatásban részt vevő diákok számára.

Miután a nagy tudósok, mint Wigner Leó, Neumann János, Kármán Tódor, Hevesy György, Lánosz Kornél és Gábor Dénes a húszas és harmincas években elhagyták Magyarországot, vetélytárs híján Ortvay lett az ország első számú fizikusa. Sohasem szerzett olyan nemzetközi hírt, mint a többiek, azonban szoros kapcsolatban állt kora vezető fizikusaival, az emigráns magyarokkal, különösen Neumann-nal, Wignerrel és Hevesyvel, de másokkal is, mint Wolfgang Paulival és

* A "Ferenczi hazatér" című nemzetközi konferencián, Miskolcon, 2008. november 28-án elhangzott előadás szövege. [a szerk.]

Werner Heisenberggel. Ortway velük folytatott levelezése számos témában mély, belátással teli gondolatokat vet föl Ortway részéről, míg a válaszok, amelyek ezekről a fiatalabb emberektől érkeztek, noha tisztelettudóak, barátiak, és némi személyes információval is szolgálnak, a szakmai tartalmakat illetően szűkszavúak. Egészen valószínű, hogy Ortway csalódott ember volt, mert noha Magyarországon az első számú helyre került, fiatalabb, emigráns kollégái kétségtelenül fölülmúlták mind az eredeti, publikált munkák, mind pedig a nemzetközi hír és elismertség terén.

Térjünk azonban vissza Ortway gyökereihez. Családját eredetileg Orthmayrnek hívták, német katolikus származásúak voltak.¹ Apja, Miksa, ügyvéd volt Miskolcon, és a város egyik jelentős figurájának számított. Miksa anyja, azaz Ortway nagyanyja, Jendrassik-lány volt. A Jendrassik-dinasztiát kitűnő orvosok és mérnökök alkották. Idézzük emlékezetünkbe, hogy Jendrassik Ernő a pszichoanalízis egyik ellenlábasa volt az, aki megpróbálta megakadályozni, hogy Ferenczit kinevezzék a pszichoanalízis tanszék vezetőjének (lásd Ferenczi leveleit Freudhoz, 295. levél, 1912. április 23. és 802. levél, 1919. április 4.*) Míg egy forrás szerint ugyanez a Jendrassik Ernő Ortway unokatestvére volt², egy másik szerint Jendrassik Ernő Ortway nagybátyja³. (Lévén, hogy Füstöss László azt állítja, hogy Ortway nagyanyja egy Jendrassik volt, a legvalószínűbb viszonynak az tűnik, hogy Ortway anyja és Jendrassik Ernő unokatestvérek voltak.)

Ortway Rudolf Miskolcon járt elemibe, majd Budapesten a Jezsuita Gimnáziumba. 1906-ban iratkozott be a budapesti egyetemre; nem fizikusként, hanem orvostanhallgatóként – mindamellett két év múlva átnyergelt a fizikára és a matematikára. 1909 és 1912 között Kolozsvárott adott elő fizikát. Később világhírű fizikusok keze alatt dolgozott, Debye mellett Zürichben és Sommerfeldnél Münchenben.

¹ Az életrajzi adatok forrása: Füstöss László: *Ortway Rudolf*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984; A Neumann-Ortway levelezés, in: Nagy Ferenc szerk.): *Neumann János és a „Magyar Titok” a dokumentumok tükrében*. Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Budapest, 1987, 79. skk.

² <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00020/adat002.htm>

* *Freud-Ferenczi levelezés*, I/2. köt., 85., 7. jegyz., és II/2. köt., 228. [a szerk.]

³ http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/40_41_42/adattar2.html

Ferenczi és Ortway kapcsolata

Kétségtelen, hogy a Ferenczi és az Ortway családoknak Miskolcon tudniuk kellett egymásról. Egyrészt, van egy közismert ügyvéd a felső-középosztálybeli értelmiségi miliőből, másrészt ott van a városközpontban a legnagyobb és legismertebb könyvesboltok egyike. Hogy vajon Sándor és Rudolf ismerték-e egymást miskolci éveik alatt, nem tudjuk, de valószínűtlennek tűnik. A tizenkét évnyi korkülönbség gyermekkorban természetesen óriási.

Abban az időben azonban, amikor Ortway a harmincas éveinek közepén járó fiatalember volt, nyilvánvalóan ismerték egymást, hiszen levelezésben álltak. Ferenczinek két Ortwayhoz írott levele maradt fenn a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában.⁴ Az első levél keltezés nélküli, bár a kontextus világossá teszi⁵, hogy 1910 júliusának második felében íródott. A második levél július 22-i.

A levelek a következők:*

Dr FERENCZI SÁNDOR Budapest, VII, Erzsébet Körút 54

Kedves Ortway Ur!

Örültem hogy levelével felkeresett. Magam is úgy hiszem, hogy a nyári szünidő nem alkalmas a psychoanalitikus kúra megkezdésére, mert minden valószínűséggel nagy megszakításokkal járna.

Örömmel vettem tudomást arról is hogy kísérletei annyira nehézség leküzdése után kedvezőbb stádiumba jutot-

⁴ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, Ortway K785/331 és K875/332.

⁵ Említésre kerül a budapesti repülőverseny, ami 1910-ben zajlott. Ferenczi azt is írja, hogy Freud éppen elutazott Hollandiába – tudjuk, hogy Freud 1910. július 17-én érkezett Hágába, mivel ez a dátum áll a Ferenczihez küldött képeslapján (148. levél). Ez a Ferenczi által leírt út megegyezik a Freudhoz 1910. július 14-i javaslatában foglaltakkal (147. levél).

* A leveleket betűhíven közöljük [a szerk.]

*tak. – Kolozsvár talán nem is rossz nyári tartozkodási hely.
A repülőversenyen én is jelen voltam egyszer – a Frey
bukását követő vasárnapon.*

*A munka most már csak félgőzzel megy. Freud eluta-
zott Hollandiába. Nincs kizárva hogy aug. végén ott
találkozunk és Antwerpenben hajóra szállva, a csatornán,
Liszabonon és a Gibraltáron át Afrika érintésével Sziciliába
utazunk néhány hétre. De ez még csak terv és kivitele attól
függ, milyen lesz a Freud egészségi állapota.*

*A Freud nevéhez fűződő irányzat ellen az ellenállás
egyre erősödik és sokszor kellemetlen alakban nyilvánul
meg. Egyes orvosok megvetéstől és dühtől tajtékozó cikkeket
írnak és előadásokat tartanak róla ily értelemben. Olvassa
el a Berliner Klinik (Klinische Rundschau) ujság egyik utol-
só számában Hoche prof cikkét „Eine psychische Epidemie
unter Angsten” cím alatt. Freudnak szerinte csak kor-
történelmi jelentősége van, t.i. annyiban hogy ilyen absur-
dumokat hogy lehetett manapság elhinni.*

Szívelyessen üdvözli igaz hive,

Ferenczi Sándor

Tehetünk néhány észrevételt.

1. Úgy tűnik, hogy ezt a dátumot (1910. július) megelőzően már létezett egy előzetes, szoros kapcsolat. Erre bizonyítékul szolgál a levél hangneme, amely baráti, sokkal kevésbé formális, mint az abban az időben megszokott volt. Emellett éppúgy tartalmaz olyan személyes, mint szakmai információkat is Freudról, olyanokat, amelyek csak egy baráttal vagy közeli, közös ismerőssel voltak megoszthatók.
2. Az is kitűnik, hogy egy megelőző levélben Ortway fölvetette, hogy analízisbe megy Ferenczihez. Talán azt javasolta, hogy ezt az ősz folyamán tenné, minthogy Ferenczi egyetért vele abban, hogy a nyár nem megfelelő időszak az analízis megkezdésére.
3. Szintén érdeklődésre tarthat számot, hogy mennyire erős elem levélváltásukban a Freuddal szembeni ellenállás, lévén, hogy Ortway unokatestvére, Jendrassik Ernő volt az, aki Magyarországon a pszichoanalízis legfőbb szakmai ellenségének bizonyult.

A második levélben ez áll:

Dr FERENCZI SÁNDOR Budapest, VII, Erzsébet Körút 54

Jul 22

Kedves Ortway Ur,

Megörvendezettett levelével, melynek tartalma elárulja milyen mélyen behatott a psychoanalytikus eszme körbe – valószínűleg beható auto-analysis segítségével.

A Freud elleni támadások egyelőre a summaris grombaságok jegyében mozognak; – fűszerezve néhány hízélgő, (de általános és így semmitmondó) megjegyzéssel. Az objektiv kritika kora még nem jött el.

Kétségtelen (rég tudjuk!) hogy a beati poszidentesk közül kerül ki az ellenzők, az elégületlenek közül a támogatók túlnyomó többsége. De ez mindig, minden revucliónál így volt –, az elégületlenség éleslátóvá teszi az embereket. – Maga Freud ellenben beatus poszidens volt, míg teoriáival ki nem lépett – azután 10 évig anyagilag és erkölcsileg izolálva maradt.

Jung-nak igaza van. Gyakorlatban az analysis csak annál jár eredménnyel, aki maga már túl van a kétkedés és ellentállás időszakán. Aki magamagával nem kész, vak és süket lesz a patiensek komoly complexumainak felismerésénél. A „meggyőződés” tulajdonképen szintén gyógyulás. Gyógyításra csak az alkalmas, ki maga már gyógyult. – Ez nem egészen azonos a spiritisták és a katolikus vallás hívési kényszerével. –

Az antisemitizmus egyik gyökere kétségkívül a Freudtól feltételezett castratió (circumcisio) complex. Egy másik a következő (: N.B. ezért már nem Freud felelős :)

A zsidó ~~vallás~~ ritus bizonyos törvények betartására (imák, tízparancsolat, böjtölés) reducálja, vagyis „kényszer-cselekedetek” formájába önti a vallásosságot – de azonfelül teljes gondolati és cselekvési szabadságot enged. Ezt a zsidók alaposan ki is használják és főleg anyagi, de erkölcsi téren is merészebbek, szemérmetlenebbek, önzőbbek.

Ellenben a buddhizmus és keresztény vallás óriási „verdrangung”-al jár (: nem belátás hanem infantil elfojtás és önletagadás útján uralkodik az ösztönökön. :). A zsidók reprezentálják a keresztény előtt az ő saját öntudatlan „bűnös” és merész velleitárait. Már pedig az ember „gyűlöli a bűneit” [gyűlölöm mint a bűnömet – mondja a magyar közmondás]. Tehát gyűlöli a zsidót.

A megoldás szerintem 1.) a zsidó szabadosság korlátozása belátással, 2.) a keresztény „verdrangung” analitikus átváltoztatása célszerűségi belátássá, a tiltások kiküszöbölése. Ez a jövő pedagógia feladata lesz.

Antisemitizmus = antiniggerizmus amerikában ugyan-ezen alapon. A „finom”, „tisza”, „becsületes” absztinens amerikai gyűlöli a durva, piszkos, tolvaj és libidinosus négert.

Minden Angst neurotikus, vagyis kielégítetlen unbewust libidinozus tendenciák reakciója. Az ideálisan önmagán uralkodó ember minden – még a legfélelmesebb situációba is – mint változtathatatlanba – filozófikusan belenyugod-nék. Az analysis (bár asymptotikusan) ezen ideál felé vezet.

Ha a sex szó ebben a kapcsolatban még shockirozza – maradjon egyelőre a „lust – unlust” szó mellett. Idővel meg fog győződni a sexualitás alapvető fontosságáról.

Rég tudjuk a suicidiumok erotikus gyökerét. Még a suicidium formái is sex[uálisan] determináltak. Mérgezés álomban úgy mint neurotikus nyelven = conceptio = (nők suicidium módja).

Lövés álomban, neurozisban = sex[uális] agresszió folk-lore-ban). Igen szépek az Öntől idézett példák!

Szívélyessen üdvözli hiva,

Ferenczi

u.i. Analyzisznél sokszor téved az ember, illetve kiegészíteni, korigálni kénytelen egy előbbi felvételt. Freud sohasem volt „consequens”; változtatott, kiegészített, elejtett dolgokat. Ez a fejlődés útja.

Ennek a rendkívül érdekes levélnek a hangvétele közeli kapcsolatra és a két férfi közötti bizalom mélységére utal. Ferenczi mind értelmiségiként, mind pedig a pszichoanalízis tanulmányozójaként eléggé megbecsüli Ortwayt ahhoz, hogy egyenrangúként bánják vele – egy nála sokkal fiatalabb emberrel.

1. A közbeeső levélben Ortway minden bizonnyal olyan megjegyzéseket tett a pszichoanalízisről, amelyek pozitív választ váltottak ki Ferencziből. Világos, hogy Ortway tanulmányozta a pszichoanalitikus eszméket, és nyilvánvalóan elmélyedt az önanalízisben. Ismét megbeszéli a Freud eszméivel szembeni ellenállás-hullámot.
2. Ferenczi nem csupán forrásként idézi Jungot, hanem egyet is ért Jung azon elképzelésével, hogy mielőtt egy analitikus másokat gyógyítana, először túl kell jutnia az önmagával szembeni kétségeken és ellenálláson. A szakadás után a freudisták általában nem voltak ilyen nagylelkűek abban, hogy Jungnak hitelt adjanak.
3. Ferenczi a római katolikus Ortwayval nem csupán megvitatja az antiszemitizmust, hanem annak bizonyos okaira vonatkozóan előterjeszti a saját elméletét, és összeveti azt a „négerék” elleni érzésekkel. Még megoldást is javasol.
4. Ferenczi ezután az öngyilkosság különféle módozatainak pszichoanalitikus szimbolikáját tárgyalja. Emellett említ két példát az öngyilkossági álmok szexuális szimbolikájára. Érdekes, hogy az álmok szexuális motívuma képezi Ferenczi annak a Freudnak címzett, 155. számú levelének a súlypontját is, amit éppen két héttel később írt, azaz 1910. augusztus 10-én.
5. Ferenczi utal Ortway kitűnő példáira (nyilvánvalóan „a szexualitás az álmokban” tárgyában), s ez azt igazolja, hogy ez a levélváltás a két férfi közti folyamatos párbeszéd részét képezi. Ortway talán küldött Ferenczinek egy kéziratot a megjegyzéseire. Vagy egyszerűen egy korábbi levélben magyarázta el az elgondolásait. A hangnem megintcsak inkább egy kollégák közti értekezést jellemez, mintsem egy szakértő beszédét egy laikushoz.
6. És végül, itt van az utóirat. Nekem úgy tűnik – és ez nyitott kérdés az értelmezés számára –, hogy amikor Ferenczi azzal vádolja Freudot, hogy nem konzekvens, akkor a tudománytalanság vádjával illeti. Lehetséges-e, hogy Freud megváltoztatja az esettörténeteket, hogy illeszkedjenek az elméleteihez? „Ez a fejlődés útja” – írja

Ferenczi. Egyetért-e ezzel, és kijelentése támogató jellegű-e? Vagy pedig kritikus Freuddal szemben, hovatovább szarkasztikus? Önöknek kell eldöntenie. Számomra úgy tűnik, hogy valójában kritizálja mesterét, ami annál is inkább figyelemre méltó, ha fölidézük, hogy ez 1910-ben íródott – abban az időben, amikor a Ferenczi és Freud közti viszony messzemenően pozitív.

Tudjuk, hogy Ferenczi továbbra is kapcsolaban állt Ortvyval, mint-hogy név szerint említi őt a Freuddal folytatott levelezésében. A 423. levél valójában képeslap, „*Intérieur d'un temple*” képaláírással. Szövege a következő:

11. X. 1913. Budapest

Kedves Professzor Úr,

Ezt a képeslapot egy Dr. v. Ortway nevű úr adta nekem, aki a szeptembert (egész tűrhető!) Egyiptomban töltötte. Szerinte ez a hónap fölöttébb alkalmas egyiptomi utazásra. Talán jövőre megejtjük!!

F.*

Ortway pszichoanalízis iránti érdeklődése továbbra is fönmaradt. Körülbelül ebben az időben megjelentetett egy tudományos értekezést az *Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse*-ben, „*Eine biologische Parallele zum Verdrängnisvorgang*” (Az elfojtás folyamatának egy biológiai párhuzama) címmel.⁶ Ebben az írásában Ortway kapcsolatot tételez fel egyrészt a homoszexualitás és/vagy biszexualitás kifejlődése vagy elfojtása, másrészt az recesszív és domináns öröklődés mendeli eszméi között. Ezek az elgondolások bizonyára ismerősek voltak Ferenczi számára, minthogy a *Thalassában* a következő lábjegyzetet olvashatjuk:

„Ortway utal arra, hogy a pszichoanalitikus elfojtástan képes magya-

* Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: *Levelezés I/2.* kötet. Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest, 2002., 254. [a ford.]

⁶ *Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse* 1914 (2): 25–26.

rázatát adni az öröklés-egységek Mendel-féle »domináns« és »latens« megnyilvánulásainak.”⁷

Úgy tűnik, a későbbiekben nincs nyoma Ortway és a pszichoanalízis egymásra találásának, noha a társadalmi kapcsolatokat valószínűleg továbbra is ápolták Ferenczivel. Valóban, erre a társadalmi kötelékre rendelkezésünkre áll egy érdekes bizonyíték. Neumann János öccse, Miklós írt egy megemlékezést *John von Neumann, fivére szemével* címmel, amelyben leírja, miként is folytak a dolgok otthon. Ezt írja:

„A vacsorára vagy egyébként is meghívott gyakori vendégek között olyan családi barátok [voltak], mint ... Ortway Rudolf ...”

És másutt ezt írja: „Ortway Rudolf ... gyakori látogató és a család barátja ... volt. És az volt Ferenczi Sándor is, Freud öt kiemelkedő munkatársának egyike ...”⁸

Ferenczi valójában több volt, mint családi barát. Ferenczi sógora, Gizella fivére, Alcsúti Aladár (eredetileg Altschulnak hívták), Neumann Miksának, Neumann János és Miklós apjának is a sógora volt. Neumann Miksa és Alcsúti Aladár régi barátok voltak, akik nővéreket vettek feleségül. A Neumannok és az Alcsútiak ugyanazon épületben laktak Budapesten, a Vilmos császár körút (ma Bajcsy-Zsilinszky út) 62-ben, ami a családfő birtokában állt. Ferenczi a szélesebb család tagja volt, így természetes volt, hogy meghívják. Hogy Ortway pontos viszonya mi volt ehhez a háztartáshoz, az nem világos. Azt kell feltételeznünk, hogy Ortway az apa, Neumann Miksa egyik barátja volt.

Ortway rendkívül széleskörű levelezésben állott Neumann Jánossal, amikor ez utóbbi az Egyesült Államokban élt. Ezek a levelek is nagyon barátiak, és a témák széles körét fedik le. 1939. szeptember 26-án Ortway egy hosszú levelet írt Neumann-nak.⁹ Egy, a háború kitörését

⁷ Ferenczi: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Filum, Budapest, 1997, 118.

⁸ Nicholas Vonneumann: *John von Neumann as seen by his brother*. Library of Congress Cat 87-91777, 1987., 16 és 36. Lásd még: Neumann János általános emberi vonásai. *Fizikai Szemle*, 1990/1.;

<http://www.kfki.hu/fszemle/archivum/fsz9001/vneum9001.html>

⁹ In: Nagy Ferenc: *Neumann János és a "Magyar Titok" a dokumentumok tükrében*. Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Budapest 1987.

fájlaló rövid bekezdés után így ír: „Meg kell emlékezmem egy másik időszakról – Freud haláláról”. Ebben a levélben Ortvy azt állítja, hogy buzgó bűvára volt Freud munkáinak, és hogy Freud számos tanítványával kapcsolatban állt. Ezután egy Freud-kritikával folytatja; Ortvy nagyon pozitívan ítéli meg Freudot, mint a tudattalan első felfedezőjét, és némi fenntartással, de értékeli a szexualitás jelentőségét, kevert érzései vannak azonban a pszichoanalízissel mint terápiával kapcsolatban, amit Ortvy szuggesztívnek minősít. Sajnos, nem tudjuk, volt-e vajon valaha analízisben Ferenczinél – vagy egyáltalán bárki másnál.

Az 1930-as években Ortvy a fizikára összpontosított; inkább tanárként és a kvantumfizika evangéliumának hittérítőjeként, mintsem kutatóként. Levelezésben maradt az emigráns magyarokkal és más fizikusokkal is, mint Pauli és Heisenberg. Állandó kollokviumot létesített az egyetemen, és arra használta nemzetközi kapcsolatait, hogy elsőrangú előadókat hozasson Budapestre – köztük Heisenberget, Diracot, Sommerfeldet, Wignert, Neumann, Hevesyt és Lánoszt.

Életrajzírója szerint Ortvy merev ember volt, zárkózott személyiség, aki a személyes kapcsolatnál jobban kedvelte a levélírást. Leveleiből nyilvánvaló, hogy Ortvy vágyott kollégái és a vele szellemileg azonos szinten lévők társaságára, akik akkor mind külföldön voltak. Azt hiszem, csalódott és magányos ember volt. Agglegényéletet élt Budapesten, otthonát csupán egy idős nagynénivel osztotta meg. A háborús évek hatalmas veszteséggel sújtották. Létezik egy irat, miszerint személyesen megpróbált közbenjárni a németeknél – valószínűleg Eichmannnál – hogy megmentsen egy zsidó kollégát, akit Auschwitzba küldtek. Felesleges mondanunk, hogy a közbenjárás sikertelenül végződött.

Ortvy története meglehetősen szomorú véget ért. 1945. január 1-én, Budapest ostromának kellős közepén, Ortvy öngyilkosságot követett el. Ezen a napon volt a 60. születésnapja.

Hárs György Péter fordítása